

стоянием Католицизма и Православия, то есть римского и греческого христианских обрядов. По этим же признакам определялась и этническая идентификация. Поэтому суждения типа «неистребимый дух свободоллюбия, вдохновивший сопротивление XIII и XX веков, связывает две столь отдалённые друг от друга эпохи непрерывной цепью многовековой самоотверженной борьбы греческого народа (Разрядка моя.- Р.Т.) за свою независимость» [2, с.11], высказанные в предисловии к роману, представляются идеологически натянутыми.

Думается, собственно национально-освободительная борьба греческого народа моложе, как минимум, на два столетия. Кажется, в XIII веке греки именовали себя ромеями. Равно как и крестоносцы – спасители гроба Господня и веры – объединены были не этнической общностью, но Церковью, и управлялись и направлялись Папством. Поэтому историческая параллель А.Терзакиса верна на уровне идейной заострённости романа, продиктованной германской оккупацией Греции в период Второй мировой войны, но не строга исторической конкретики.

В связи с этим представляется, что современным читателем роман А.Терзакиса воспринимается именно как мастерское историческое произведение, достоверное и художественно значительное, имеющее, в первую очередь, именно историко-познавательное значение.

Источники и литература

1. Заборов М.А. Крестоносцы на Востоке. М.: Наука, Главная ред. восточной литературы, 1980. – 320 с.
2. Ильинская С. Предисловие / Терзакис, Ангелос. Принцесса Изабо. Пер. с греч. М.: Прогресс, 1968. - С. 5-14.
3. История Византии. В 3-х тт. Т.3. М.: Наука, 1967. – 508 с.
4. Терзакис, Ангелос. Принцесса Изабо: Героический роман. Пер. с греч. М.: Прогресс, 1968. – 560 с.
5. Хейзинга, Йохан. Homo Ludens.- В тени завтрашнего дня. Пер. с нидерландского. М.: Прогресс-Академия, 1992. – 464 с.

Черникова Л.Ф.

РОМАНТИЧНА ДРАМА “Мазепа”. ІСТОРИЧНЕ ТЛО І ХУДОЖНІЙ ВИМИСЕЛ

В кінці XIX ст. (1897) І. Карпенко-Карий створює під псевдонімом Тугай романтичну трагедію “Мазепа”, яка в радянські часи не видавалася, зберігаючись у рукописному вигляді в архівах Ленінградської бібліотеки ім. А. В. Луначарського (нині – в архівах Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України)¹. Навіть само авторство І. Карпенка-Карого піддавалося сумніву (очевидно, через драгливість теми твору). Як вважає дослідниця Л.Мороз, “драма “Мазепа” є, очевидно, ґрунтовною переробкою п’єси іншого автора (можливо, К. Мирославського-Винникова), написаної з використанням сюжету поеми О. Пушкіна “Полтава”². Ми не можемо стверджувати, що першоосною п’єси “Мазепа” був твір К.Мирославського-Винникова (для цього потрібен зіставний аналіз. Про впливи О. Пушкіна говорить такий факт: за сюжетом драми І. Карпенка-Карого було створене об’ємне лібретто опери “Гетьман Мазепа” В.Потапенком з “Посвятою пам’яті А. С. Пушкіна, автора “Полтави”). Але найбільшою мірою, мабуть, про авторство І. Карпенка-Карого нам скаже заглиблення у стильові особливості, поетику драми.

Що ж собою представляє цей твір? Серед нечисленних дійових осіб п’єси – історичні постаті гетьмана України Івана Мазепа, генерального судді Кочубея; Орлика, Іскри, Палія, Чечеля, Войнаровського – полковників, старшини, запорожців. В козацьких реєстрах згадується прізвище полковника Незбієнка, син якого, Василь, виступає у п’єсі як жених Марії, а також Любов Кочубей, дружина генерального судді, і Мотря, дочка – по ходу п’єси Марія. Інші ж – це “дівчата, хлопці, козаки, сердюки і народ”. ІІ яв дії першої представляють широку експозицію, в якій показано розстановку сил і зав’язку драматичного вузла п’єси.

Драматична колізія окреслюється з перших слів яви І. В маєтку Кочубея готуються до прийому гостей: все робиться по-старосвітськи, поважно і водночас в демократичних козацьких звичаях. Між господиною, ясновельможною панією Кочубей і дівчатами-служницями прості, можна сказати родинні, стосунки. Дівчата вільно обговорюють між собою приїзд гетьмана і його кохання до панночки.

Оксана. Старий, старий, а закохався в нашу панночку Марусю. Чи знаєш ти – я бачила не раз, як він, переодягшись простим козаком, неначе молоденький воркує з нею у цьому садочку.

Мелашка. Та й вона либонь забула Василя, вогнем пала до гетьмана старого. Диво! Батькам же це і в думку не спадає, вони нічого не помічають і думають, що гетьман так вцацає, шануючи старих...

Оксана. Справжнє диво. Адже гетьман хрещений батько нашої панни, їм побратись не можна.

Мелашка. Гетьманові можна, а тільки що станеться з сердешним Василем, коли дізнається про зраду, а він приїхав з Січі на цих днях, і, певно, буде тут сьогодні.

Ця вступна розмова одразу ж, динамічно, як це властиво поетичі І.Карпенка-Карого, намічає кілька драматичних вузлів чи тем: тему “дыва” (кохання юної дівчини до старого чоловіка, що здатне знехтувати, переступити всі закони й звичаї), тему зради; болочу тему батьківських переживань за долю дочки й потоптану честь. Далі вони розгортаються й поглиблюються.

¹ Фонд Потапенка. Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України. Ф.142, №12.

² Історія української літератури XIX ст. У 3 книгах. Кн.3. – К., 1997. – С.417.

Обростає новими психологічними подробицями складна тема кохання Марії і Мазепа. У внутрішньому монолозі дівчина сама прагне осмислити “диво” свого нового почуття (ява 3):

Маруся (одна). Василь і гетьман, Боже милий, як серце б'є тривогу... Молодий, хороший, як світ, Василь, і старий, величний, як небо, засіяне зорями, мій гетьман... Краса злиня, і молодий вік пройде, а розум, сила могутя, і слава дзвінка не поляже, вона виросте на весь світ, вона осяє і мене своїм розкішним промінням... Гетьманша! О мій милий, ясновельможний гетьмане мій. Тебе кохаю я, твоєю буду!

Цей монолог виразно говорить про захоплення юної героїні честолюбними мріями. Тож сила розуму, сила влади для неї привабливіші й більше важать, ніж молода краса й перше юнацьке почуття. В наступній розмові з Василем Незбієнком Маруся палко захищає гетьмана. На випадкове зауваження Василя – “Хоч правду я тобі скажу, мені він (гетьман Мазепа) не до вподоби, недобра слава йде про нього” – дівчина переконано відповідає: “Мені здається, навпаки, не був би гетьманом Мазепа, коли б недобру славу мав, а розумом, Василю, з ним не зрівняється ніхто”. І захоплено, зубуваючи про почуття хлопця, додає: “О, як він хороше уміє говорити... Василечку, яка в нього мова красна! Коли почне він говорити, здається, слухала б його день цілий, очей не одвела б – така у нього люба мова!” І, заперечуючи слова Василя про те, що гетьман “схидний і лукавий, найкращі люди проти нього”, каже: “Мазепа в почоті і розумніший других. Йому завидують усі, а через те й не люблять”.

І тут же, поряд з цією виражено-ясною, вдумливою мовою прозвучать слова, які говорять про щось надприродне, про “чари”, “зачарування”. У відповідь на репліку Василя “Дивно й страшно мені слухать...”, його вражене запитання “Невже ж кохаш ти Мазепу?” звучить відповідь Марусі: “Не знаю я й сама, що діється зі мною... гетьман так мене причарував, що я мов нежива ходжу в ті дні, коли його не бачу”. Далі у драмі “Мазепа” ця тема буде розвинута, слова про чародійство прозвучать з уст Кочубея, Любові, Василя Незбієнка та ін. В історичних документах, які розповідають про донос В.Кочубея (цього “досвідченого доносителя”) на І. Мазепу під назвою “Які образи терплю від самого гетьмана Мазепа” (близько 1704 р.), говориться: “Усю свою злопідступну хитрість і від належної кари... голову зберігаючи, [Мазепа все] на мене перекинув і мовою племінника свого учинив мене призвідцею” (йдеться про нібито інспірацію Мазепою антимосковського повстання Петрика – Л. Ч.). Історик з цього приводу додає: “Отже, перед нами якась величезна плутана гра, в якій при теперішньому стані її вивчення годі до ладу розібратися”. Ми наводимо цей момент, поскільки далі мова піде саме про донос як спосіб вирішення своїх проблем сильнішою рукою. “Шлюб своєї дочки з І. Обідовським, небожем І. Мазепа, В. Кочубея тлумачить так: “Не заради доброї дружби та свояцтва, але аби могли мене улесно вловити”, це затіяв. Історію ж з дочкою своєю Мотрею зве “диявольським дійством”. І після цих персональних ураз знову подає політичну дискредитацію: “А він, ще не створивши, як бажає, землі малоросійської, до польських норів себе нахилиє”, – фраза виказиста, бо свідчить, що Кочубей знав політичні наміри зміцнити Козацьку державу під російською протекцією, також і про замисли гетьмана з тієї протекції вирватися. Можливо, йдеться тут і про таємні зносини І. Мазепа з польським королем С. Лещинським. Звертає увагу, що В. Кочубей серйозно вважає І.Мазепу чарівником. “Перейшов до очарування і чародіяння, аби дочці своїй збіситься і бігати, на батька й матір плювати”³.

В явах 6 і 7 на кону з'являється Мазепа, старшини Іскра, Орлик, Войнаровський. Родина Кочубея потчують гостя, Кочубей представляє гетьману Василя Незбієнка. В розмові з'ясовується, що хлопець закінчив школу Київського братства і вже одержав на Січі звання сотника. Мазепа із щирою радістю вітає козака: “Молодий, і сотник! Люблю, люблю. Може вже і проти татар виходив?” І після відповіді, що ходив не раз, обіцяє знайти йому достойне діло. Тут же, почувши, що хлопець вчив латину, гетьман виголошує панегирик освіті, говорить, що ставленню до учення і учених він вчиться у царя Петра. Розмова про освіту продовжується, гетьман пробує посадити Василя за стіл поруч із собою і старшиною, та той твердо відмовляється: “Не пристало мені, молодому козакові, сидіть за гетьманським столом... В військовому ж ділі послужуся щиро”.

Гетьман захоплений вихованістю, доброзвичайністю молодого козака, радить старшині: “Навчайте дітей своїх!”

Гості пригощаються. На святковому бенкеті – вряженому, проте, по-старосвітськи, щиро й просто, без великопанських примх, і шляхетського гонору, звучить пісня дівчат, молодь танцює, і це знову викликає у гетьмана радість і задоволення. “Як глибоко запада в душу пісня, – говорить він, – і як ворухить кров козацький танець”. Ніщо, здається, не віщує біди. Але вже в наступній яві 8 у монолозі Василя розкривається біль його так несподівано й страшно враженого серця.

Василь (Один входить). Прозоре небо, зорі червоно та ясно миготять з небесної блакиті, і тихо скрізь, неначе й листя все на тополях поснуло, а в мене пекло в грудях, і сил нема, і йти куди – не знаю. Важко на серці... Дивно, незвичайно! Молода, хороша, як янгол небесний, закохана в старого гетьмана, що їй в діди годиться! О, пекельна сило, як ти керуєш людським життям! Навіщо глум такий над серцем ти моїм вчинила? Уб'єш би гетьмана старого! Ні, це не козацьке, не лицарське діло! Геть з голови пекельні думи. На Січ, на Січ, мерщій поїду звідціля, щоб не труїть себе даремно! А може, Кочубей не згодиться на людський сміх і глум віддати свою дочку за гетьмана?

Тональність цього монолога, при всій його нібито романтичній традиційності (страждання молоді душі через неподілене кохання, зраду), ліричному обрамленні – “прозоре небо”, “небесна блакить”, “зорі, що ясно миготять”, казкова тиша і т. д., суттєво відрізняється від подібних монологів кохання в інших дра-

³ Тисяча років суспільно-політичної думки в Україні (1672-1710). Від Самойловича до смерті І.Мазепа. Зб. Документів (За ред. проф. Т.Гунчака). – Т.3, кн.1. Передмова В.Шевчука. – К., 2001. – С.61.

мах. Тон, характер його меншою мірою побутово-фольклорний, а більше романтично-літературний, “байронівський”. Коли у подібних ліричних монологів домінує одне почуття, то тут їх декілька: біль, здивування, почуття помсти, образи, враженість пекельними силами, що керують людським життям та ін. Роздум на рівні філософському, рішення і контррішення – все це говорить про поетику набагато складнішу, збагачену психологічним аналізом. У цій же дії виявляються становче-тверді наміри Марії стати дружиною гетьмана, її напружене чекання розмови останнього з батьками (“...тремтю від страху, коли подумаю, що батько не згодиться певно...”). Зав’язкою драматичного конфлікту є сцена освідчення Марії і Мазепи (ява 10). В партіях дійових осіб, що звучать в унісон, поєднується сильне почуття з гордини честолюбними мріями, напр.:

Марія. *В твоїм промінні тепло, а біля тебе ні хмариночки. Навколо ж тебе рай і зачароване, солодке життя! В почоті й славі! Бери ж мерцію свою до себе зірку, бо занудюсь без тебе я!*

Мазепа. *Сьогодні все скінчу я з батьком, і зіронька моя, кохана Маруся, промінням ясним освітить палац мій в Батурині сумному. Палким коханням, пахучим подихом рожевих уст своїх напоїть там і освітить свого владика, що царство її широкеє готує.*

Марія. *О царю мій, владико рідної Вкраїни (обніма його палко).*

І саме тут сцену освідчення перериває поява Кочубея і гостей, обурення батьків, гнівні монологи Кочубея про честь сім’ї, про старечий нерозум, палені речі Мазепи. Він патетично-гнівно вигукує: “Пане гетьмане, опам’ятайтеся! Тебе і нас всі люди засміють! Бетьків завіти, народний звичай, совість, віра не дозволяють шлюб такий!” Мертвою скоріше готова бачити дочку і мати. Мазепа у виправдання висуває кілька аргументів: по-перше, він впевнений, що шлюб його з Марією благословить владика, бо “звичай не закон”, він погоджується, що намір його для батьків – диво, але дівчина йде за нього “по добрій волі, по согласію її”. “Вона мене кохає не менш, ніж я її кохаю”, – пояснює він. Та всі пояснення марні.

Оголивши шаблю, Кочубей просить гетьмана покинути його оселю і “більше вже ніколи не заглядать до неї”. Не бажаючи чути про почуття Марії, батько стверджує, що гетьман “чарами її до себе привернув чи зіллям напоїв нещасну” і погрожує відправити її до монастиря замолювати гріхи.

Вся дія друга сповнена неспокою, тривоги й жаху. Шукають Марію, яка безслідно зникла. Молиться, ламає руки мати, яка думає, що дочка втопилася, і посилає челядь на Ворсклу – розпитати рибалок і стрічних людей, чи не бачили вони панночку, чи не знайшли де тіла утопленої. Верхові повертаються, але звісток немає. Іскра, брат Любові Кочубей, висловлює припущення, що дівчина втекла в Батурин “до свого хрещеного батька, Мазепи, може, й не сама втекла, а Мазепа переманив її”, і додає: “Бо дехто з козаків учора бачив, як гетьманський ридван, оточений навколо сердюками, із лісу виїхав по захід сонця і прудко мчав він по Батуринському шляху”. Іскра розважливо міркує про те, що коли б “гетьман розум стратив і захотів держати силою Марію, – то такий учинок одвернув би від нього всіх старшин”.

Так інтимне, побутове життя починає все тісніше сплітатися з громадським, політичним. Щодо образу Мазепи, то ясно одно: гетьман здатен на рішучий, не передбачуваний вчинок, він може переступити через узвичаєні правила, якщо цього вимагають вищі для нього інтереси.

Василь Кочубей, повернувшись, висловлює цю ж думку – Маруся втекла в Батурин. Обоє, батько і мати, проклоняють гетьмана. Незбієнко, що приїхав до Кочубеїв, пропонує віддати своє життя, аби змити ганьбу: він поїде до Батурина, уб’є гетьмана, а себе “віддасть на суд козачеству чесному”. Та Іскра розважливо заперечує: перше, ніж козак попаде в будинок гетьмана, його схоплять, кинуть у темницю, а потім закатують. Василь пропонує інший шлях: він підніме проти Батурина всю Полтавщину і Запоріжжя, зруйнує диявольське гніздо і визволить свою голубку...

Та знову чути голос розуму: “Де певність взять, – говорить Іскра, – що наше лихо і образу нашу всі приймуть одностайно за важне діло...” І тут, у сум’ятті, в Кочубея виникає думка про донос царю. Він сам розуміє, який страшний, небезпечний його замір (“У голові моїй в одну хвилину родиться тьма замірів, – прудкі, як блискавка, страшні, як грім небесний”). Вони сповнюють бажанням помсти, і ось Кочубей розкриває свій задум і таємницю, якою володіє:

Кочубей. *Слухайте сюди, панове, гетьман задумав зрадити великому цареві, і все уже готове в нього, він передасть Карлу-королю, коли війна почнеться. Я маю певні докази цього і зараз же цареві вже написав усе... Підтишеши ти, мій брате, зо мною разом, щоб більше віри цар доносу дав.*

Іскра дає згоду підписати, бо й він давно одгадає заміри лихого гетьмана “єднатись таємно з шведом”. На його думку, “час прийшов оборонити рідний край від бід тяжких”. Звертаючись до Незбієнка, Кочубей доручає везти цареві лист. Герої на шаблях всім життям клянуть зберігати таємницю; Василь коханням до Марії і прахом батька присягається виконати замір. Кочубей благословляє Василя, навколішках просить Всевишнього покріпити його в дорозі на тяжкий труд (“Для родини, нам дорогої, пошли ти мир, а ворог наш нехай загине, і все життя його розвіється, як дим”).

“Особливість конфлікту цієї п’єси, – пише Л. Мороз, – полягає в тому, що, зав’язавшись як суто побутовий, у межах родини... він виходить на рівень політичний (захищаючи честь свою і своєї родини, Кочубей, аби покарати Мазепу, викриває перед Петром I його замір, і наречений Марії Василь Незбієнко робить усе аби політично скомпрометувати свого щасливого суперника”⁴. І дійсно, далі події набирають політичного характеру.

В Батурин, до палацу гетьмана, прибувають представники козацької старшини: полковники Орлик, а згодом Чечель, Войнаровський, осавула Палій. Спочатку Орлик доповідає гетьманові про стан справ: козак, що донос возив, канув наче у воду, скоріше усього, подався на Січ і там сіє ворогування проти гетьмана. У Мазепи вихоплюється гнівний вигук: “Щеня! Стривай, я доберуся і до тебе!” Він наказує заарештувати Ко-

⁴ Мороз Л. Іван Карпенко-Карий// Історія української літератури XIX ст. – Кн.3. – С.417.

чубея й Іскру й взяти на допит. “А як допитувати їх, – говорить він Орлику, – учиць тебе не стану”. І тут же захоплено обіцяє вірному помічникові: “А там... А там... О, мій Орлик! І ти колись орлом ширяти будеш попід небом!” І тут же велична мрія, що захоплює й дає радість героєві, переривається сумнівами, страхом, непевністю.

В яві 2 гетьман роздумує (сам): “Здається, все задумано гаразд і йде, як слід. Найважчий шлях єднання з Карлом уже скінчився, і я стою біля мети... але мету від мене відділя глибоке провалля, і вся удача в руках у вередливої фортуни... Один щабель зламається, і вниз лети... Сумні думки моє чоло посіли...” Гетьман обдумує причини, що породжують у нього страх і слабкість, – серед них і “розкішні кайдани пекучого кохання”, в які закувала його Марія. Та врешті гетьман перемагає сумніви (“Пріч з дороги все, що захияла мету мого життя!.. Вперед, як перше, без жалості і страху!”).

Тверда вдача, сміливий розум Мазепа виявляються в наступній сцені з Марією, де гетьман ще раз підкорює кохану величчю своїх справ і задумів, сміливістю, гострим державним розумом. Ось уривок з їх діалогу:

Мазепа. ...Тобі повідаю велику тайну. Задумав я освободить Україну. Султан турецький, кримський хан, і шведи з Карлом-королем допоможуть нам... Так, от які діла мене від тебе однімають. Тепер настав жаданий час, і треба сміло поборотись.

Марія. Мій коханий, ти будеш королем. О, як тобі пристане царська корона!

Мазепа. Ох, моя дитино, не треба забігати вперед. Ніхто не зна сьогодні, що жде його узавтра.

Маруся. Тебе жде слава, я певна в тім. Величний погляд твоїй, твоя могуча сила духу – це свідчить лиш про одно – славу, славу!

Мазепа. А як плаху?

Маруся. Тебе я не переживу, з тобою я піду на плаху!

І ось тут Мазепа жорстоко допитує кохану, хто їй дорожче, він чи батько? Чию смерть їй легше перенести? Маруся просить не мучити її такими питаннями, не рвати їй серце вимогою робити цей страшний вибір – та гетьман невблаганний. Йому потрібна певність, чіткість. Маруся вражена його станом. “Що з тобою, – дивується вона. – Ти побілів як полотно і грізно так читаєш! Заспокойся, аби ти був зо мною, мій коханий, я все готова в жертву принести!” Мазепа грізно стверджує: “Так пам’ятай, що ти сказала!”

Тільки-но Маруся виходить, як Орлик повідомляє: “Кочубей і Іскра в темниці”. Прибувають старшини і отаман Палій. І Чечель, і Войнаровський виявляють до гетьмана найбільшу відданість, але він не забуває нагадати їм про свої милості й пообіцяти нові:

Мазепа. Від мене маєте, панове, і полковничий уряд, і найкращі маєтності навколо, коли ж війна скінчиться, то золотом і іншими нагородами я вас не обділю. Нам треба Карлу-королю допомогти, і він допоможе потім нам. Страшна, неборима сила з нами: султан турецький і кримський хан. Хто проти нас устоїть?

З’ясовується, що на певних умовах приєднується до Мазепа і Станіслав Лещинський, майбутній король Речі Посполитої, умови ж він пришло з княгинею Дульською. Та й у султана є умова: йому треба, як повідомляє Орлик, “бочонків два червінців”. І Мазепа миттю погоджується: “Послать! Ви чуєте, панове, яка за нами сила? А золота чимало є у Кочубея й Палія!” Так, не вагаючись, гетьман готовий розпорядитись добром своїх супротивників.

У розмові Мазепа з Палієм вияснюється повна розбіжність їх поглядів. Запевняючи, що у ляхів немає нині короля (“Август без престоло, а з ним зосталась жменя обідраних, голодних шляхтичів”), отаман не визнає і Лещинського, який “із шведом заодно, він ворог нашого царя, і я воюю проти нього”. Спровокований Мазепою, запальний отаман погрожує гетьманові: “Ти за ляхів? – гнівно запитує він. – Скажи по правді, і булаву твою, знак гетьманської власті (вийма шаблю) своєю шаблею із рук твоїх я виб’ю...”

І ось Мазепа обурено звертається до старшин-полковників, хитро й тонко перекинує слова Палія, виставляючи останнього зрадником і людиною, що замахнулася на його, гетьмана, життя. Ось зразок його наскрізь лицемірної промови: “Пани полковники, ви слуги вірнії царя: ось зрадник перед вами! Палій не слухає царських указів, війну веде проти союзників його, до шведів він пристать задумав. Я умоляв тут зараз від зради відсахнутись, і пан Палій розгнівався так, що, сан забувши мій, підняв на мене шаблю”.

Орлик і інші (“всі”) підтверджують сказане: вони все чули. Страх і вигода керують наближеними гетьмана. Тож даремно Палій звертається до них зі словами “погана челядь”, “супостати”, на завершення зустрічі у нього виривається: “О, коли б ви всі на цій нехристі були, Палій старий вам показав би, як він рубати вміє ворогів, а на своїх не піднімається рука...”

Отаман згадує лицарський звичай – одбирати у полонених шаблю. Зі словами “дай, Боже, щоб вона ніколи не обкипала кров’ю православних, а потрапила у руки месників і люто покарала зраду”. Палій цілує шаблю й оддає її Мазепі. Внутрішня сила Палія така, що він і без зброї страшний для сердюків: вони розступаються і дають йому вийти.

Має рацію Л. Мороз, зазначаючи: “Драматург... пропонує не так версію поразки гетьмана, як художне обґрунтування загальнолюдської істини: святу справу можна робити тільки бездоганно чистими руками й чистою душею, злом не можна досягти добра. Наприклад, у сцені з запорожцем Палієм – чесним лицарем, хоч і далеко не безпомилковим у своїй позиції, – Мазепа не робить жодної спроби в чомусь переконати гостя, вважаючи всі засоби добрими, аби заволодіти його золотом, – і в свідомості читача (глядача), далекого

від методів політичної боротьби, втрачає силу впливу навіть той мотив, що гроші необхідні для врятування України від тиранії⁵.

І характерно: про інтереси України говориться гетьманом завуальовано, глухо, тоді як про свої власні – відверто, ясно, цинічно. Він рветься до мети, його спалює єдина могутня пристрасть – влада, сильна влада, що дорівнює царській чи королівській, і все інше, навіть запізніле кохання до Марії, відходить на другий план, поступається місцем властолюбству. Він не терпить опозиції, він не дає собі труда пояснювати щось навіть найдостойнішим зі свого оточення – він швидко, не хехтуючи нічим – обмовленням, брехнею – прибирає їх зі свого шляху. Бо мета для нього виправдовує засоби. Так у драмі дедалі яскравіше вимальовується могутня постать людини, яка вершить свою справу, не хехтуючи і злочинним шляхом.

Коротка четверта дія повертає читача до образу Марії, розкриваючи трагедію її серця, її душевний біль. Велике місце у розкритті душевного стану героїні відіграють сили ірраціональні – марення, сни, страшні привиддя. Маруся бачить у сні закутого в кайдани батька. Він щось шепче їй, страшно й жалібно. В неї щемить серце, думки страшні тривожать душу і гонять сон з очей.

Над ранок у садку Марію знаходить Мазепа. Вона оповідає йому про свою тривогу і настійливо допитується: де батько? І чує у відповідь: “В Московщину поїхав по ділам і вернеться за тиждень”. Гетьман запевняє Марію, що вони помиряться, “і мир одпразнуєм весіллям!” Заспокоївши Марію, Мазепа розмірковує над тим, що скоїлось, не лукавлячи із собою, добре розуміючи весь трагізм ситуації. Та в розлоному монолозі звинувачує він не себе, а долю, якої жахається, але змінити не може.

Мазепа. Бідна горличка моя, невинне серце твоє, чисте, віщує горе. Що ж станеться з тобою, коли довідаєшся ти, що батько твій умер на пласі? Приговор йому я підписав тією самою рукою, котрою стан гнучкий твій обнімав? О, доле, що робиш ти зі мною? Ти вихром мчиши мене вперед і все, що на шляху моїм стоїть, я розчавить повинен, а ні – мене розчавлять вороги! Смерть всім моїм противникам, і перший з них повинен прийняти смерть ти, Кочубей! Позолотило схід, і скоро сміливий Кочубей і добрий Іскра перед козацькою громадою життям розплатяться за смуту... Страшний цей день надовго язика вкоротить всім ворогам моїм, всіх застраца, задавить смуту, яка шипить навколо, і ми далеко спокійніше...

В наступних явах знову передано печаль, тривогу Марії, вона чує голос батька, їй ввижаються страхіття: хтось молотом його по голові ударив... Дівчина розкаюється у своєму вчинкові – втечі до Мазепа в Батурин, вона хоче повернутися додому, заспокоїти батьків (“Ви плачете обоє... Не плачте, мої любі!”).

Закінчується дія 4 зустріччю Марії з матір'ю, Любов'ю Кочубей. Мати передає страшну звістку: батько писав листа (донос) цареві на гетьмана, і тепер засуджений Мазепою на смерть. Страта має відбутись “сьогодні, чуть світ, перед козацькою громадою зрубають голову на пласі”. Мати й дочка мерщій кидаються до гетьмана просити про помилування, Марія крізь сльози запевняє матір, що він помилює батька, коли кохає дочку.

Дія п'ята вся витримана в похмурих, трагічних тонах. Орлик у темниці жорстоко катує Кочубея, вимагаючи зізнатися, де він ховає свої скарби, срібло і золото. Знемагаючи від болю, Кочубей не втрачає, проте, ні глузду, ні гідності. Він говорить про три свої найдорожчі скарби: честь, що катуванням думають відняти, дочку єдину, яку украв у нього гетьман, і саме життя, яке він Богові віддасть. Лютуючи, Орлик завдає старому все страшніших мук, які перериває звук труби, що скликає народ дивитися на страту. Кочубей прощається зі світом і прощає всім гріхи.

В наступній яві події коментуються новим персонажем. Він добром, щиро жаліючи, згадує Василя Леонтійовича, описує хід страти. “...Яка народу сила на майдані: й міщани, й козаки, і сердюки, гетьман гарцює на коні... Нещасний Василь Леонтійович! Вийшов на поміст, сиве волосся вітром розвіває... щось говорить... Поклонився людям, всі зняли шапки... ліг на плаху. Ой, кат сокирою своєю замахнувся... голова одскочила!...” Він же розповідає про все, що сталося Марії й Любові – дочці й матері, які, все ще шукаючи батька, прибігли до в'язниці.

Сторож. О, панно дорога, немає сили говорить! Он гляньте ви самі у це вікно: розходяться вже люди... Гетьман поїхав звідцільа, а там, он гляньте, бачите ви дві труни? В одній із них лежить ваш батько, а в другій Іскра...

З криком, що бачить кров батька на своїх руках, Марія просить у нього пробачення, падає і умліває.

Останні сцени показують збожеволілу Марію, за якою дід, плачучи, береться доглядати. Дія шоста, заключна, переносить читача (глядача) у більш пізні часи. Знову резонером виступає дід-сторож. Біля руїн напівспаленого будинку Кочубея, серед обгорілих дерев він зустрічається з гуртом чоловіків, дівчат, з клунками на плечах, чоловік розповідає дідові, що вони з-під Полтави, а там ідуть баталії страшні, ревуть гармати – шведи б'ються з москалями. Дід говорить: “Господи, яке нещастя скоїлось, там війна, тут панна наша все спалила. Панові, Василю Леонтійовичу, гетьман голову зрубав, пані безвісти пропала...” Він розпитує людей, куди вони думають іти, і чоловік розповідає про схованку в лісі, де вони пересидять лиху годину. Дід залишається на попелищі – йому жаль сердешної панночки, він сподівається, що повернеться пані. Люди прощаються і відходять. З'являється Марія. Дорога одежа на ній обірвана і висить лахміттям, волосся розпущене. Вона марить: їй ввижається майдан, де музика грає, де люди радіють, що її “таткові голову зрубали”, вона бачить страшну батькову голову, що кров'ю запливла і кривавими очима дивиться на неї, нерозумну дочку, і щось шепоче... Їй вважається і гетьман, у якого вуса в крові – він, певно, їв живого чоловіка? Марія уявляє себе пташкою, яку не спіймають гетьманові сердюки. Дід заспокоює, вговорює панночку, яка відходить, думає про її долю (“Безшасная дитино! Навіщо ти цвіла?” і т. д.).

⁵ Історія української літератури XIX ст. Кн.3. – С.418.

Під далекі переможні звуки (“чути музику, барабани і постріли”) з’являється Василь Незбієнко. Він вражений руїнами оселі – “гніздечка, де мила пташечка, Марія, мов соловейко, щебетала”, і порівнює їх (руїни) зі своїм зруйнованим життям, “доленькою”. “Чом куля ні одна мене сьогодні не убила, коли літав я скрізь по стану і гетьмана шукав?” – закінчує герой свій монолог.

Відбувається зустріч Незбієнка з дідом, він дізнається про божевілья Марії і йде її шукати. На кону в яві 4 з’являються Мазепа й Орлик. Останній радить скоріше тікати звідси, але Мазепа висловлює дивне для цього часу і місця бажання: “Я бачити хотів Марусю, щоб всять її з собою”. Орлик, вражений і здивований цим бажанням, радить: “Покиньте вашу думку про Марію, себе спасать нам треба”. Адже у них, говорить він, залишалась лише жменька сердюків, і от-от їх захоплять у полон... Отже, вихід лише один: “тікаймо звідсіля”.

Мазепа у сумнівах: “Тікати? Куди тікати? Пропало все, і вмерти краще, “ніж покидати Україну мою...” Орлик просить, настоює, переконує: ще не все пропало, ще їм допоможе султан турецький, і діло можна поправити, а поки що – на коней і за Дніпро! Та гетьман ще вагається: і тут безпечно, на цьому місці хочеться посидіти йому одному. Його монолог сповнений філософських міркувань про дивовижні повороти долі: “Людське життя і смерть були в моїх руках”, “учора власною рукою я керував своїм народом, сьогодні зоставсь один між ворогами”, “о, небеса, я прогнівив вас, проливши кров невинну Кочубея”. Врешті гетьман огортають видіння: Кочубей, який тримає у руках голову, і сльози криваві падають на землю...

Входить Незбієнко, несучи на руках мертву Марію: дівчина втопилась. Юнак говорить про невинну жертву гетьмана, проклятого і Богом, і людьми. З-за дерева виходить Мазепа. Коли насамоті він був розгублений, вражений, навіть сповнений каяття – то при сутичці із супротивником він знову виявляє силу духа. Він сміливо виходить перед Незбієнком зі словами: “Я тут. Я, гетьман, глянь, пізнай, і твій язик відразу оніміє!” Та не понижується і козак. Він викликає Мазепу на бій зі словами: “Ти сатана над трупом хоруви-ма, убитого тобою! Обороняйся, харцизе!” Та в цю хвилину Орлик стріляє в Незбієнка, той, поранений, опускається навколішки над трупом Марії, шабля випадає з рук.

Знову Орлик кличе гетьмана йти звідсіля, і знову Мазепа відтягає момент втечі. Більше того: він просить Незбієнка стріляти в нього, він чекає вироку долі. Козак наводить пістоль, стріляє, пістоль опускається й випадає з руки. Козак помирає.

А Мазепа знову повен сил і завзяття: доля засвідчила, що його життя ще потрібне, вона його береже. Він опускається на коліна, ніжно прощається з Марією (“Прости! Не смерті, щастя я тобі бажав!”) і зі словами “Вперед, мій Орлик!” покидає місце дії.

Так завершується трагедія “Мазепа” – невідомий, досі архівний твір драматурга.

Отже, як бачимо з докладно простеженого сюжету твору, в центрі всіх драматичних подій – гетьман Мазепа. Оцінка його діяльності послідовно дається з морально-етичних позицій, а історична мета діяльності гетьмана, як і політична програма, знаходяться поза коном. Ніде – ні в розмовах із соратниками чи ворогами, ні у внутрішніх монологів самого гетьмана докладно не розкривається суть того “діла”, справи, заради якого він бореться, шукає підтримки, часом іде на злочини. Лише один раз Мазепа говорить про могутні сили, які за ним стоять, і допоможуть йому звершити свою величну мету. Історичні ж документи з’ясовують це чітко й виразно. У двотомному збірнику праць Українського наукового інституту “Мазепа” (Варшава, 1938) говориться: “Характеризуючи Мазепу як політичного діяча, В. Антонович писав, що Мазепа весь час свого правління мав метою здобути для України повну автономію⁶. “Він думав зорганізувати Україну на зразок сусідніх держав, а там скрізь у Польщі, яка була йому найбільше знайома, на Угорщині, у Волощині і т. д. він бачив монарха і аристократію, яка підпирає того монарха. Отже і Мазепа поставив собі за найголовнішу мету своєї діяльності створити таку аристократію на Україні... він старався привабити до себе козацьку старшину, щоб утворити з неї міцний упревілейований стан, який би піддержував його в боротьбі з московським урядом”⁷.

Цей момент завоювання гетьманом симпатій старшини роздаванням земель, маєтностей, обіцінками золота – відтворено І. Карпенком-Карим у драмі і вище процитовано. З ним поєднано заклик старшини вчити дітей, давати їм освіту.

“Мазепа щедро роздавав землі козацькій старшині, – зазначає В. Антонович, – і явно старався обернути її в сильну і замужню землевласницьку верству, економічно незалежну, а через те і політично впливову. Підготовляючи перетворення козацької старшини в шляхетство (процес, що все одно відбувався сам собою), Мазепа хотів, щоб воно було освічене й культурне. Тому-то він протегує посилення дітей старшини за кордон для науки, а в себе вдома опікується Києво-Могилянською Академією, підіймає її до значіння університету й Чернігівську колегію перетворює на вищу школу типу ліцею”⁸.

Це відбито у п’єсі в дії 1, де Мазепа захоплюється молодими козаками, вправними і в бою, і в науках (розмова з Василем Незбієнком). Мазепа любить музику, книгу. Епізод, коли гетьман просить в гостях у Кочубеїв покликати хлопців і дівчат станцювати і заспівати для нього і захоплено говорить про пісню і козацький танець, що ogrивають і звеселяють душу, має під собою історичний ґрунт. В. Шевчук у біографічній довідці “Іван Мазепа” пише: “Іван Мазепа був значним культурним діячем, розбудував Київську акаде-

⁶ Дорошенко Д. Мазепа в історичній літературі в житті.// Зб. «Мазепа». Т.1. Варшава, 1938. (Праці українського наукового інституту). – С.20.

⁷ Антонович В.Виклади про часи козацькі в Україні. – Коломия, 1912. – С.158-159.

⁸ Антонович В.Виклади про часи козацькі в Україні. – Коломия, 1912. – С.160. Цит. за зб. «Мазепа», т.1 – С.21.

мію, сприяв заснуванню Чернігівського колегіуму, будівництву численних церков по всій Гетьманщині, **сам писав вірші й пісні, грав на бандурі. Зібрав біля себе літературний осередок**, мав музичну капелу, сприяв книгодрукуванню”⁹. (Згадаймо розповідь Марії у п’єсі, що “любою мовою своєю гетьман може зачарувати”, він вже зачарував її, Марусю.) Отже, якщо говорити про дивну для оточуючих зачарованість молододівчини старшим чоловіком, що годиться їй за віком у батьки, то це зачарованість талановитою, обдарованою людиною, сильною, непересічною натурою гетьмана, його розумом. Про “чарування” як вияв містичних сил у п’єсі Карпенка-Карого не йдеться, хоча батьки Марії, а згодом і Василь Незбінко й говорять про чаклунство. Той же козак в запальній розмові з Марусею кидає репліку: гетьман “східний і лукавий, найкращі люди проти нього”. Ці слова також мають під собою ґрунт. В історичних документах зазначається: “Розуміється, в народніх масах Мазепа популярності не мав: в їх очах він був перш за все представником панівної верстви, і на нього падала відповідальність за все, що доводилось цим масам терпіти і од війн, і од утисків з боку нових панів. Запорожжя перебувало аж до союзу з Швецією в постійній опозиції до Мазепа, а воно завжди являлось виразником демократичних стремлень, і тому мало вплив на настрої і погляди народніх мас. Конфлікт Мазепа з популярним в народі полковником хвастовським Семеном Палієм, котрий став на перешкоді політичним планам гетьмана, ще збільшив непопулярність; цей конфлікт знайшов собі яскравий відгук в цілому циклі народніх пісень, поширеному по всій Україні, де Мазепу наділено якнайгіршими епітетами”¹⁰.

І ще два моменти в п’єсі І. Карпенка-Карого можуть бути також відтінені й пояснені історичними матеріалами. Це – стосунки Мазепа з царем Петром I та історія його переходу в північній війні на бік Карла XII, шведського короля. Перш за все істориками відзначаються тривалі дружні стосунки гетьмана з російським царем. “...Цілих двадцять років тяглася гармонія відносин між реформатором-царем і освіченим гетьманом, аж поки не перервалася так трагічно, коли старий гетьман змушений був принести царську приязнь і ласку в жертву вищому обов’язку супроти рідного краю”¹¹. В. Шевчук в цитованій вже біографії Мазепа говорить про це так: “Побіч із зміцненням Козацької держави, саме в правління І. Мазепа почалася експансія Петра I на українські автономні права, що примусило гетьмана вести таємні переговори спершу із польським С. Лещинським, потім зі шведським королем Карлом XII”.

Варто згадати ще один момент, висвітлений в історичних документах. “Петро I, – пише історик ... , – з певних політичних причин старався представити “зраду” Мазепа як його індивідуальний вчинок, за який тільки він мав нести моральну відповідальність. Цей погляд перейняли здебільшого всі чужоземні історики, а також російські і українські. Під впливом сугестії він твердо вкорінився серед російського та українського громадянства. І тільки коли з’ясована була історія шведсько-українського союзу за часів Богдана Хмельницького, українська історіографія в особі М. Грушевського визнала, що союз Мазепа з Карлом XII зовсім не був чимсь новим і не був також особистим актом Мазепа: ідея цього союзу спиралася на дуже поважну традицію.

“Перед цією традицією, – каже Грушевський, – відступали на задній план особисті прикмети, мотиви й рахунки українських діячів: комбінація, яку висували обставини міжнародної політики, мусіла бути використана для розв’язання національної проблеми. Так думала козацька старшина й пішла за голосом могутньої традиції. Пішла й потягла за собою старого гетьмана”. Ця старшина рішуче бажала використати даний момент – наближення до границь російської держави Карла XII з його непереможною армією – в інтересах звільнення України з-під московської зверхності, яка ставала чим далі, тим більш нестерпною”¹².

На жаль, у своїй драмі І. Карпенко-Карий притримується старої, офіційно-російської точки зору на вчинок Мазепа як на акт особистої зради. Ця точка зору і вплинула на авторську інтерпретацію образу центрального героя. Проте, як уже зазначалося, кожна сцена, епізод, навіть репліка дійових осіб спираються на історичні реалії чи факти, – або ж на факти, інтерпретовані фольклорною традицією.

Образ Мазепа у драмі виразно романтизований і постає як образ підступного лиходія. Гетьман – властолубна і честолубна людина, яка ні перед чим не зупиняється для досягнення своєї мети. Це сильна, неординарна постать. Він не вагається – він діє, – діє блискавично, безжално, не утруднюючи себе роз’ясненнями. В його роздумах проглядає цинізм і байдужість до долі інших, хоча б і зі свого ближчого оточення. Так, як він окреслений І. Карпенком-Карим, він здатен викликати лише антипатію або жах. З усіх дій і вчинків гетьмана не постає образ людини, фанатично відданої великій справі, а властолубця з рисами і способом дій тирана.

Отже, “Мазепа” І. Карпенка-Карого – це насамперед драма, в якій піднято морально-етичні проблеми: засудження лиходійства, жорстокості через властолубство і честолубство історично впливової постаті – потенційного тирана. Історичні матеріали давали змогу побудувати такий, сповнений драматизму й трагізму, сюжет. Згадувані історичні реалії залишаються за коном, а наперед винесено психологію, мораль властолубця, людини, яка діє в цих чи подібних ситуаціях.

⁹ Тисяча років суспільно-політичної думки в Україні (1672-1710). Від Самойловича до смерті І.Мазепа. Зб. Документів (За ред. проф.Т.Гунчака). – Т.3, кн.1. Передмова В.Шевчука. – К., 2001. – С.61.

¹⁰ «Мазепа». Зб., т.1, с.22. Ці пісні в більш як 20 варіантах зібрав М.Драгоманов у «Політичних піснях українського народу». Ч.1, розд.2. – Женева, 1885. (З цими піснями цілком був знайомий І.Карпенко-Карий. – Авт.)

¹¹ Там же. – С.20.

¹² Зб. «Мазепа». Т.1, с.25; Грушевський М. Шведсько-український союз 1708 р. Записки Наукового товариства ім.Шевченка, т.92. – 1909. – С.12.

Так, Мазепа у однойменній драмі І. Карпенка-Карого спочатку переступає моральний закон у особистому, інтимному житті: схилиє до співжиття свою хрещеницю Марусю – дівчину молоду, експансивну натуру, дочку своїх друзів і кумів Кочубеїв. Підступно, таємно перевозять за його наказом Марію у Батурин, змушуючи мучитись невідомістю і страждати її батьків.

Перший моральний злочин викликає ряд інших: катування Орликом, поплічником Мазеви, старого Кочубея в темниці з метою вивідати, де заховані його скарби, золото; вбивство запорозького отамана Палія (теж з метою заволодіти його багатствами); швидка страта без суду й слідства Кочубея й Іскри на пласі; нарешті двозначна, авантюристична поведінка гетьмана після поразки його “справи” (бажання забрати з собою Марусю, визнання того, що Кочубей був невинною жертвою і т. ін.).

Проте історичні джерела подають стосунки Мазеви з сім’єю Кочубеїв і з їхньою дочкою – красунею Мотрею – зовсім по іншому. Історик Р.Млиновецький в окремому розділі “Гетьман Мазепа і Мотря Кочубеївна” свого ґрунтовного дослідження, присвяченого Мазепі¹³, зазначає: “В 1702 році померла дружина гетьмана Мазеви, з якою він жив більше 15 років, але дітей не мав. Два роки пізніше гетьман-вдівець заохався у доньці генерального судді Василя Кочубея. Про це кохання ми могли б і не згадувати, як про подробицю з приватного життя гетьмана, коли б воно не мало з одного боку поважних політичних наслідків, а з другого – не було донині використовуване для очорнення гетьмана.

Як можна було усталити на підставах документальних даних, гетьман Мазепа бував у генерального судді досить часто і між ними існували назверх приятельські відносини, хоча гетьман знав, що москвини користалися деколи інформаціями Кочубея про його діяльність. Сам Кочубей перебував під великим впливом своєї жінки, яка була лихої вдачі, жадібна ще більшого багатства, почестей і значіння. І ось гетьман Мазепа покохав дочку Кочубея.

Донька Кочубея – красуня Мотря, бачила, що гетьман її любить і сама відповідала йому тим же. Безперечно, як кохання гетьмана до Мотрі, так і Мотрі до гетьмана, було щире і сильне...”¹⁴

Історик з’ясовує далі питання можливого одруження Мотрі Кочубеїв і Мазеви, підкреслюючи той факт, що гетьман хотів взяти шлюб. Природно, що за тих часів – гетьманування Мазеви – і при добрій волі з боку Кочубея можна було одержати на такий шлюб дозвіл духовної влади, але доброї волі не було. Припускається, що на перешкоді цьому стала Кочубеїха, яка мріяла про гетьманство для чоловіка, і споріднення з гетьманом через шлюб дочки стало б на перешкоді її планам. “Та свідомість неможливості за згодою батьків і благословенням церкви з’єднатися шлюбом загострила ще більше їхню любов”¹⁵, додає автор. Закоханим лишається тільки таємне листування та рідкі зустрічі в присутності свідків. Мати рішуче “вбиває з голови” дочці думку про Мазепу. У такій ситуації дівчина рішається на сміливий крок – тікає вночі з батьківської хати і з’являється в гетьманському палаці у Батурині. І ось тут засвідчується кардинальна суперечність між поведінням Мазеви з коханою дівчиною і зображенням його в драмі І. Карпенка-Карого (насамперед, у зображенні деяких тенденційно-вороже настроєних істориків). Гетьман не використав сприятливої нагоди і не затримав дівчину у себе, а негайно відправив її у супроводі почесної сторожі назад до батьків.

“Мотря, як це показують документальні дані, – продовжує Р.Млиновецький, – не могла вибачити гетьманові того, що він її не затримав у себе, а звернув батькам, мало того, Мазепа мусів їй докладно пояснювати свій вчинок, який Мотря трактувала як доказ браку справжньої любові. Гетьман в листах, яких автентичний відпис зберігся в московських архівах, ще й ще мусить запевнювати Мотрю про щирість і силу своєї великої любові до неї, і що власне з тої любові, думаючи не про себе і своє бажання, а про добро укоханої дівчини, він мусів її негайно повернути до батьківської хати”¹⁶. І далі цитується дивовижний документ – лист Мазеви, який пише: “Уваж сама, що б з того виросло. Першая: що б твої родичі по всім світі розголовили: же взяв у нас дочку у ночі квалтом і держить собі у себе місто підложниці. Другая причина: же державши Вашу Милість у себе, я бим не могл жодною мірою витримати да і Ваша Милість так же; мусілибсьмо із собою жити так, як малженство кажет, а потом пришло би неблагословеніє од церкви і клятва, жеби нам з собою не жити. Где ж би я на тот час поділ і мні б же через тоє В. М. жаль, щоб есть на потом на мене не плакала”¹⁷.

Історик так коментує лист і поведінку Мазеви: “Ці автентичні слова гетьмана (і то написані в таємному листі до Мотрі) показують, якими шляхетними мотивами керувався гетьман і яким чистим було його кохання!” І додає ще такі уваги: “Адже в його роки це кохання було тим дужчим, що воно було без сумніву останнім, а таке кохання буває деколи сильнішим за перше. Гетьман Мазепа займав тоді не лише високе становище, але й користувався ласкою з боку московського царя. За таких обставин міг гетьман собі багато дечого дозволити, коли б був егоїстом, коли б він думав лише про себе. Тоді він мав у своєму житті безперечно останню “нагоду” і “...не скористався нею, стримуючи своє почування і пристрасть, думаючи не про себе чи свою насолоду, а про майбутнє любові йому дівчини. Отже, кохання не штовхнуло гетьмана на жодний лихий вчинок, і він, звернувши доньку батькам, далі її любить і думає про неї”¹⁸.

¹³ Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі «історій». Вид.третє, доповнене. В 2-х книгах. – Торонто, 1976.

¹⁴ Там само. – С.49.

¹⁵ Млиновецький Р. Гетьман Мазепа в світлі фактів і в дзеркалі «історій». – С.50.

¹⁶ Там само. – С.50.

¹⁷ Там само. – С.50-51.

¹⁸ Млиновецький Р. Гетьман Мазепа. – С.51.

Проте офіційна російська історіографія, творячи одіозну постать “зрадника” Мазепи, широко використовувала і цей момент для компрометування гетьмана. На жаль, І. Карпенко-Карий пішов за офіційною версією. Іншими були, ніж це зображує І. Карпенко-Карий, і стосунки між старим Кочубеєм і Мазепою.

Гетьман, незважаючи на загострення відносин із генеральним суддею, що привело останнього до зради гетьмана, зради української справи, доносу цареві, – все ж підтримує з ним стосунки в справах державних, навіть призначає його наказним гетьманом на час своєї відсутності (1706-1707).

Отже, про достовірність зображуваних у драмі І. Карпенка-Карого історичних ситуацій і образів можна говорити лише умовно: трактовка їх інколи далеко відходить від істини, І. Карпенко-Карий не мав тих документів і точних історичних свідчень, на які міг нехитно спертися.

Незважаючи на багато трагічних смертей у п’єсі, її не можна назвати трагедією. Сучасні праці з теорії літератури дають визначення, що спираються на давню і велику традицію вивчення цього жанру. “Конфлікт трагедії має глибокий філософський зміст, є надзвичайно актуальним у політичному, соціальному, духовному планах, відзначається високою напругою психологічних переживань героя”¹⁹. Ці риси трагедії відпо-відають жанровим особливостям твору Карпенка-Карого. Проте друга константа визначення жанру: “Трагедія майже завжди закінчується загибеллю головного героя” – у драмі “Мазепа” відсутня. Навпаки – центральний герой не тільки не гине в кінці п’єси, а, як уже зазначалося, піднімається після поразки, як фенікс з попелу, повний віри в себе і сили, готовий до нових звершень. Таким чином, за всіма художніми параметрами “Мазепа” І. Карпенка-Карого – романтична драма з типово романтичним сюжетом, сильними пристрастями героїв, несподіваними і фатальними поворотами їх долі, зображеними емоційно піднесеною і ритмізованою мовою.

Джерела та література

1. Антонович Д. Триста років українського театру. – Прага, 1925.
2. Бентли Э. Жизнь драмы. – Москва, 1978.
3. Білецький Л. Українська драма. – Львів, 1922.
4. Борщаговський О. Драматургія І. Тобілевича. – К., 1948.
5. Горленко В. Три пьесы И. Карого //Киевская старина. – 1903, № 6.
6. Горский П. Иван Тобилевич (Карпенко-Карый). Дамы и комедии. Т. 4, 1903. – //Киевская старина. - 1903, № 6.
7. Данилов С. Очерки по истории русского драматического театра. – Москва–Ленинград, 1948.
8. Дем’янівська Л. С. І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творчість. – К., 1995.
9. Дем’янівська Л. Українська драматична поема: Проблематика, жанрова специфіка. – К., 1984.
10. Документы, объясняющие историю Западно-русского края и его отношение к России и Польше. – Санкт-Петербург, 1865. – док. № XXIII.
11. Дорошкевич Д. Иван Тобілевич (Карпенко-Карий). //Україна. – 1907. – Т.4.
12. Дорошкевич О. Гордість і слава укр. театру. //Радянська Україна. - 15.09.1945.
13. Житецький Г. Збірник творів Карпенка-Карого //Киевская старина. - 1888. – Т. 22. – Ч. 9.
14. Іваненко Ю. Жанри драматургії Тобілевича //Театр. - 1937, № 16.
15. Івашків В. М. Українська романтична драма 30 – 80-х років XIX ст. – К., 1990.
16. Комаринець Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму. Проблема національного й інтер-національного. – Львів, 1983.
17. Літературна критика. - 1937. – № 4.
18. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995.
19. Минуле українського народу. – К., 1953.
20. Мочульський М. Український національний театр // ЛНВ. 1917 – № 5-6.
21. Мороз Л. Деякі особливості трагедії в українській драматургії II пол. XIX ст. //Розвиток жанрів в українській драматургії XIX – поч. XX ст. – К., 1986.
22. Основи етнодержавознавства. – К., 1997.
23. Рильський М. Героїчний епос українського народу // Історичний епос східних слов’ян. – К., 1958.
24. Фрейтаг Г. Техніка драми //Теорія драми в історичному розвитку. Хрестоматія. – К., 1950.
25. Шевчук В., Тараненко М. Історія української державності. – К., 1999.
26. Шубравський В. С. На шляху реалізму. – К., 1985.
27. Яценко М. Т. Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці I половини XIX ст. – К., 1979.

¹⁹ Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р.Гром’яка, Ю.Коваліва, В.Теремка. – К., 1997; О.Галич, В.Назарен, С.ІВасильєв. Теорія літератури. За наук.редакцією О.Галича.Підручник. – К., 2001.